

Mimarbaşı Kasım Ağa ve Vakfı Üzerine*

On Chief Architect Kasim Agha and his Waqf

Aysu ATEŞ**

Öz

Sanat ve siyaset ilişkilerinin iç içe geçtiği 17. yüzyılın mimarlık ortamında, çağın dikkat çeken isimlerinden birisi Mimar Kasım Ağa'dır. Mimarlıktan ziyade saray entrikalarına katılan ve devrin siyasi otoritesini temsil eden valide sultan, sadrazam ve padişah hocası gibi kişiler ile yakın ilişki kuran Kasım Ağa, yakın dostu Köprülü Mehmed Paşa'yı sadarete getirme yönündeki çabalarıyla Osmanlı siyasetinde de etkin rol oynamıştır. 1651 yılında başmimarlığı bırakarak Valide Hatice Turhan Sultan'ın kethüdası olan Kasım Ağa, siyasi bağları sebebiyle Osmanlı kroniklerinde geniş yer bulmuştur. Siyasal nüfuzunun da etkisiyle zamanla edindiği maddi güç sayesinde başkent İstanbul'da kendi adına bir dârülhadis ve kökeninin dayandığı Balkanlarda külliye, çeşmeler, han, köprü ve suyuolları inşa ettirmesi dolayısıyla aynı zamanda yüzyılın mimar-banileri arasındadır.

1641 yılında kendi adına vakıf kuran Kasım Ağa'nın ağırlıklı olarak vakfiyesi üzerinden ele alındığı bu çalışmada, inşa ettiği yapıların yanı sıra, mimarın kökeni, İstanbul'daki konağı, aile üyeleri, mimarlık süreci ve siyasi mücadeleleri incelenmiştir. Kasım Ağa Vakfiyesi, Osmanlı arşiv belgeleri, vakayinameler ve kadı sicillerine dayanarak Kasım Ağa'nın yaşamı çok yönlü olarak irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kasım Ağa, Başmimar, Mimarlık Tarihi, Osmanlı Mimarisi, 17. Yüzyıl

Abstract

In the architectural environment of the 17th century, where the relations between art and politics were intertwined, one of the most striking people was Architect Kasim Agha. Kasim Agha, who participated in palace intrigues rather than architecture and established relations with political figures such as the queen mother, grand vizier, and sultan's hodja, played a role in 17th-century Ottoman political life with his efforts to bring Köprülü Mehmed Pasha to the grand vizierate. Kasim Agha, who left the chief architect in 1651 and became the *kethüda* (*chamberlain*) of Turhan Sultan, found a place in the Ottoman chronicles due to her political relations. However, he is among the important architect-builders of the century, within the framework of the financial power he acquired, as he built a *darülhadis* in Istanbul and built complexes, fountains, inns, bridges, and waterways in the Balkans.

The study focuses mainly on his waqf dated 1641, and in addition to the structures he built, the architect's origin, his mansion, his family members, his architecture, and his political struggles are examined. In the study, which is based on Kasim Agha's waqf, Ottoman archive documents, Ottoman chronicles, and kadı registers, Kasim Agha's life was tried to be illuminated in various aspects.

Keywords: Kasim Agha, Chief Architect, Architectural History, Ottoman Architecture, 17th-century

* Bu çalışma Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk İslam Sanatları Doktora Programı'nda Doç. Dr. Şükrü SÖNMEZER danışmanlığında 2022 yılında tamamlanmış olan "17. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı'nın Arka Planı: Başmimar-Bâni-Yapı İlişkisi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Adı geçen doktora tezi, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) 100/2000 Doktora Bursu ile desteklenmiştir.

** **Sorumlu Yazar:** Aysu Ateş (Dr. Öğr. Üyesi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: aysu.ates@msgsu.edu.tr ORCID: 0000-0003-1270-3558

Atf: Ates, Aysu. "Mimarbaşı Kasım Ağa ve Vakfı Üzerine." *Art-Sanat*, 21(2024): 103–135.
<https://doi.org/10.26650/artsanat.2024.21.1365164>

Extended Summary

Negative political developments in the Ottoman Empire in the 17th century caused the state's administrative mechanism to be damaged. Since the beginning of the century, Mahpeyker Kösem Sultan and Hadice Turhan Sultan took over the state administration as the sultan's representatives at certain intervals due to the inexperienced and young sultans. Therefore, people who were close to the queen's mother, especially the eunuchs, also directly participated in the palace intrigues. What is interesting is that among these people were the chief architects of the century such as Kasim Agha and Mustafa Agha. Architects such as Kasim Agha gained the power to be influential in the appointment of grand viziers, and in time they turned into political architectural figures. This situation also reflects the changing position of the Ottoman chief architect in the palace.

The participation of Ottoman architects in the political games of the age is directly related to the authority vacuum that occurred in the administration. As a matter of fact, during the reign of Sultan Ahmed I (1603-1617) and at the end of the reign of Sultan Murad IV (1623-1640), in the years when the state administration was strong due to the sultans in the reign, the intrigues of the architects are not mentioned. The role of architects in palace life coincides with the period when the sultan's administrative power weakened and the queen's mothers were administratively active.

Architect Kasim Agha is undoubtedly one of the most controversial and uncertain historical figures among the Ottoman chief architects due to his interest in politics. Architect Kasim Agha, who had a close relationship with the political figures of the period such as the mother queen, the grand vizier, and the sultan's hodja, distinguishes him from other architects of his time with his stubborn personality and incredible courage. Contrary to the Ottoman chief architects, who are generally rarely included in the works of Ottoman chroniclers, Kasim Agha found wide coverage due to his active role in political life. Ottoman historian Naimâ Mustafa Efendi said that Kasim Agha was the weird of the era with his ambition for the World. Kasim Agha's dominance in political life outweighed his architectural identity and played a decisive role in the political relations of the period due to his determined and stubborn temperament. Although he was the chief architect for the first time during the reign of Sultan Murad IV (1623-1640), he participated in the palace intrigues during the reign of Sultan Ibrahim I (1640-1648) and Sultan Mehmed IV (1648-1687) when the administration weakened.

Undoubtedly, the changing political conditions of the era caused Kasim Agha to play an active role as an architect-politician in the relations of the period. After the death of Sultan Ahmed I (1603-1617) in the 17th century, the administrative turmoil caused by the constant change of throne in the Ottoman sultanate hurt the Ottoman

Guild of Architects, which worked directly under the palace, and the chief architect, who was in charge of the organization. With the end of Sedefkar Mehmed Agha's chief architect at about the same time as Sultan Ahmed's death, the main structure of the Ottoman Guild of Architects began to weaken rapidly. Since 1617, chief architects were dismissed many times and brought back to the same position. This change, which took place after Sedefkâr Mehmed Agha's chief architect at the Ottoman Guild Architects ended, experienced the second breaking point, especially when Kasim Agha was appointed chief architect. As can be observed in the life of Kasim Agha, the interest of architects in politics increased and architects began to be mentioned in the political games of the palace. For this reason, his chief architect was interrupted in the process due to his political relations and did not follow a stable course. In other words, his chief architect followed a course of development that was intertwined with his political life and was constantly influenced by each other.

The waqf of Kasim Agha registered as *Defter-i Evkaf-ı Mimarbaşı Kasım Ağa*, was issued on March 12, 1641 and is a very valuable historical document in that it contains many details about the artist. Kasim Agha's "*Defter-i Evkaf-ı Mimarbaşı Kasım Ağa*" waqf, dated Zilkade 29, 1050/March 12, 1641, is currently located in the Ankara General Directorate of Land Registry and Cadastre's Kuyud-ı Kadime Archives, Vakf-ı Cedit, number 62. In this context, the origin of Kasim Agha, his family members, his mansion, the officials of the waqf, the fees they received, the architectural works of the waqf, the functioning of the waqf and the expenses of the waqf were mainly examined according to his waqf. In addition, the works of Ottoman historians, Ottoman archive documents, and kadı registers were used in the study, and the structure that he might have built was mentioned by name, and new findings about the Architect Kasim Agha were tried to be presented.

Giriş

Osmanlı mimarları arasında siyasete olan ilgisi sebebiyle tartışmalı ve hakkında belirsizlikler bulunan tarihî kişiliklerden birisi Kasım Ağa'dır. Dönemin valide sultan, sadrazam ve padişah hocası gibi kişileri ile yakın ilişkisi bulunan Kasım Ağa'nın kişiliği ve cesareti onu çağdaşı olan diğer mimarlardan ayırmaktadır. Genellikle vakanüvislerin eserlerinde oldukça sınırlı olarak yer verilen Osmanlı mimarlarının aksine siyasi yaşamdaki etkin rolü sebebiyle oldukça geniş yer bulan Kasım Ağa'nın devrin siyasi ilişkilerinde etkin bir mimar-siyasetçi olarak rol oynaması, kuşkusuz dönemin değişen siyasi koşullarıyla ilgili olmalıdır.

17. yüzyılda Sultan I. Ahmed'in (1603-1617) hayatını kaybetmesinin ardından Osmanlı saltanatında yaşanan yönetsel kargaşa ve değişen güç dengeleri, doğrudan saraya bağlı olarak çalışan Hassa Mimarlar Ocağı'nı ve teşkilatın baş sorumlusu olan başmimarı da olumsuz anlamda etkilemiştir. Sultan Ahmed'in hayatını kaybetmesiyle yaklaşık aynı tarihlerde Sedefkâr Mehmed Ağa'nın başmimarlığının sona ermesiyle birlikte Hassa Mimarlar Ocağı'nın ana yapısı da hızla zayıflamaya başlamıştır. 1617'lerden itibaren defalarca görevden azledilen ve tekrar aynı göreve getirilen başmimarlara rastlanmaktadır. Hassa Mimarlar Ocağı'nda Sedefkâr Mehmed Ağa'nın başmimarlığının sona ermesinin ardından yaşanan bu değişim, özellikle Kasım Ağa'nın başmimarlığa getirilmesiyle birlikte ikinci kırılma noktasını yaşamıştır.¹ Kasım Ağa ve Mustafa Ağa'nın yaşamı² özelinde açıkça izlenebildiği gibi, mimarların siyasete olan ilgisi artmış ve mimarlar devrin siyasi hayatı içinde anılmaya başlamıştır.

Kasım Ağa'nın kökeni, aile üyeleri, konağı, vakfın görevlileri, hizmetleri karşılığında aldıkları ücretler, vakfın işleyişi, giderleri ve vakıf eserleri, Mimar Kasım Ağa Vakfiyesi'nin³ yanı sıra Osmanlı arşiv belgeleri, Osmanlı vakayinameleri ve kadı sicillerine dayanılarak yeni bulgular üzerinden Mimar Kasım Ağa'nın yaşamı çok yönlü olarak incelenmeye çalışılmıştır.

1. Mimar Kasım Ağa'nın Kökeni ve Aile Üyeleri

Kasım Ağa'nın Yanyalı olduğu ya da Amasyalı Sadi Çelebi'nin kölesi olduğu-

1 Osmanlı tarihçisi Nâima Mustafa Efendi'nin, *Ravzat el-Hüseyin fi hulâsat ahbâr el-hâfikayn/ Târih-i Nâimâ* adlı eserinde mimarlık mesleğindeki "kayd-ı hayat" yani hayat boyu görevde kalma şartına değinilmiştir. Ölüncüye dek görevde bulunma durumu, Nâimâ Mustafa Efendi'nin aktarmış olduğu ve güncel çalışmalarda kabul gördüğü gibi Kasım Ağa'dan itibaren değil, 17. yüzyılda ilk kez Dalgıç Ahmed Ağa'nın başmimarlığının ardından ortadan kalkmıştır. Detaylı bilgi için bk. Aysu Ateş, "17. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı'nın Arka Planı: Başmimar-Bâni-Yapı İlişkisi", 359-360.

2 Mustafa Ağa'ya dair bk. Aysu Ateş, "Maktûl Mimarbaşı Mustafa Ağa", *Sanat Tarihi Yıllığı* 32 (2023), 89-114.

3 Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKG.KK), Vakf-ı Cedit Defterleri (VKF.Cd.), 62. Kasım Ağa'nın vakfiyesi, Eyice tarafından özet hâlinde yayımlanmıştır. Bu çalışmada ise söz edilen vakfiye tümüyle incelenmeye çalışılmış, tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Semavi Eyice, "Mimar Kasım Hakkında," *Bellekten* XLIII 172 (1979), 767-808.

na dair farklı görüşler öne sürülmesine karşın⁴ vakfiyesinde geçen ifadelerle göre⁵, Arnavutluk'un Avlonya sancağının Temurince nahiyesinin Grameç (Arnavutça Grēmsh)⁶ karyesinde doğmuştur.

Vakfiyesinde tam adı *El-hac Kasım Ağa ibn-i Ali* olarak geçen Arnavut asıllı Kasım Ağa'nın baba adının devşirmelerde yaygın olarak rastlandığı gibi Abdurrahman, Abdullâh gibi Allah'ın kulu anlamındaki -Abd ön takısı ile başlayan isimlerden olmaması, kendisinin Müslüman bir aileden gelmiş olabileceğine işaret etmektedir.⁷ Vakfın kuruluşunda en önemli sorumluluklardan biri Kasım Ağa'nın kardeşinin oğlu Hasan Çelebi bin Sinan'a, mütevellî olarak görevlendirilmesiyle verilmiştir.⁸ Ayrıca kadı sicillerinde⁹ Kasım Ağa'nın hayatını kaybetmesinin ardından varisi olarak yine yeğeni Hasan bin Sinan'ın adı geçmektedir. Yeğenin dışında, çocuklarının da olduğu 1641 tarihli vakfiyesinde belirtilmiştir.¹⁰ Ayrıca mimar ve tersane emini olan Mustafa adında bir üvey oğlu¹¹ ve vakfiyesinde ismi açıklanmayan bir eşi vardır.¹²

2. Mimar Kasım Ağa'nın İstanbul, Fatih'teki Konağı

Mimar Kasım Ağa'nın İstanbul'un Fatih semti başta olmak üzere kendisine ait çok sayıda konağı arasında ikamet ettiği menzilin Molla Hüsrev Mahallesi'nde olduğu, vakfiyesi başta olmak üzere birçok belgede kaydedilmiştir.¹³ Adını, Şeyhülislam Molla Hüsrev'den alan bu mahalle, günümüzde Süleymaniye Camii, Bozdoğan/Valens Sukemeri ve Şehzade Camii arasında konumlanmaktadır. Semt, şehrin Osmanlı devri ve öncesinde genellikle devlet adamları gibi varlıklı kimselerin konaklarının veya çeşitli mülklerinin bulunduğu bir semt olması açısından oldukça önem taşımaktaydı. Mimari özelliklerine değinilmemesine karşın konumu açıklanan menzilde/konakta, Kasım Ağa'nın hayatını kaybetmesinin ardından dönemin suyolu nazırının ikamet etmesi şart koşulmuştur.¹⁴

4 Eyice, "Mimar Kasım Hakkında," 791; A. Kemalettin, "Mimar Koca Kasım Ali," *Arkitekt* 05/41 (1934), 147. Necmettin Emre, "Ahmet Refik'in Türk Mimarları Adlı Eseri Hakkında," *Arkitekt* 01/73 (1937), 11.

5 "...ve yine vilayet-i mezburede Avlonya sancağında Temurince nahiyesinde maskat-i re'sm olan Gırmeş nam karyede..." TKG.KK., VKF.Cd., 62, 11b.

6 Grameç, günümüzde Arnavutluk'un Elbasan iline bağlıdır.

7 Ali isimli bir mimarın Kasım Ağa'nın babası olabileceği öne sürülmesine karşın yaşadıkları tarih aralığı dikkate alındığında bu mümkün gözükmemektedir. Behcetî İsmail Hakkı El-Üsküdarî, *Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar*, haz. Bedi N. Şehsuvaroğlu (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1976), 20. Hassa Mimarlar Ocağı'nda baba ve oğulların birlikte çalıştığı görülebilmektedir. Bu konuda bk. Mustafa Çağhan Keskin, "'üstâd ibni üstâd': Erken Osmanlı Mimarlığında Babalar ve Oğullar," *Sanat Tarihi Yıllığı* 32 (2023), 347-365.

8 TKG.KK., VKF.Cd., 62, 20a-20b.

9 *İstanbul Kadı Sicilleri, 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/M. 1661-1663)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 495.

10 TKG.KK., VKF.Cd., 62, 22b.

11 Erhan Afyoncu ve Uğur Demir, *Turhan Sultan* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016), 58.

12 TKG.KK., VKF.Cd., 62:5b.

13 TKG.KK., VKF.Cd., 62, 4b, 6b, 19b; *İstanbul Kadı Sicilleri, 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663)*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 495.

14 "*Molla Hüsrev Mahallesi'nde, bir yönüyle ruznamçeci İbrahim Efendi Vakfı, bir yönüyle Pertev Paşa Vakfı,*

3. Siyasi Yaşamı Çerçevesinde Mimar Kasım Ağa'nın Mimarlık ve Kethüdalık Görevleri

Kasım Ağa'nın siyasi yaşamdaki baskınlığı, mimar kimliğinden üstün gelmiş, kararlı mizacı dolayısıyla devrin siyasi ilişkilerinde belirleyici rol oynamıştır. Adına ilk kez Sultan IV. Murad'ın saltanat yıllarında (1623-1640) başmimar olarak rastlanmasına karşın, yönetimin zayıfladığı Sultan İbrahim (1640-1648) ve Sultan IV. Mehmed'in tahtta bulunduğu yıllarda (1648-1687) saraydaki idari olaylara katılmıştır. Başmimarlık görevi, süreç içerisinde siyasi ilişkilerine bağlı olarak sekteye uğramış ve istikrarlı bir seyir izlememiştir.

İmzası “Ser-mi'maran-ı Hassa Kasım”¹⁵ ve mührü “Bend-i Âli Muhammed Kasım” (G. 1) olan sanatçının adına başmimar olarak ilk kez H 1032/M 1622-1623 yılında rastlanmaktadır.¹⁶ H 1033/M 1623 yılında Hasan Ağa'nın başmimar olması sebebiyle Kasım Ağa azledilmiş olmalıdır. Ardından H 2 Receb 1044/M 22 Aralık 1634 yılında tekrar mimarbaşı olan Kasım Ağa, H 8 Receb 1044/M 28 Aralık 1634, H Cemaziyevvel başı 1047/M Eylül 1637, H Şaban 1047/M Aralık-Ocak 1637-1638, H 15 Zilhicce 1047/M 30 Nisan 1638¹⁷ ve H 1049/M 1639-1640 tarihlerinde başmimar dır. H 1048/M 1638-1639 yılında Hasan Ağa'nın mimarbaşı olması sebebiyle Kasım Ağa'nın yeniden azledildiği söylenebilir.¹⁸

bir yönüyle Ekincizade Ahmet Paşa Vakfı ve bir yönüyle de çıkmaz sokak ile sınırlı, fevkâni, evler, sofalar, ahır ve kuyular içeren sakin olduğum mülkün...” TKG.KK, VKF. Cd., 62, 6b, 19b-20a.

15 Zarif Orgun, “Hassa Mimarları,” *Arkitekt* 12/96 (1938), 339.

16 Kasım Ağa'nın adına bilinen ilk kez H 1005 yılında Dikilitaş'taki Valide Hamamı'nın onarımında görev aldığı sırada rastlanmaktadır. Orgun, “Hassa Mimarları,” 339. Ancak bu tarihe ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda bu tarihin doğruluğu tartışılmış ve araştırmacının farklı bir tarih olabileceğini söylediği öne sürülmüştür. Eyice, “Mimar Kasım Hakkında”, 7722. Kasım Ağa'yı ele alan bir diğer çalışma için bk. Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Kasım Ağa,” *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 17-18.

17 *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb (Havâss-I Refia) Mahkemesi 37 Numaralı Sicil*(H. 1047/M. 1637-1638), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2011), 447.

18 Ahmet Refik dışında İzzet Kumbaracılar da H 1049/M 1639 yılında azledildiğini belirtmiştir. Bk. İzzet Kumbaracılar, “Türk Mimarları,” *Arkitekt* 02/74 (1937), 60. Necmettin Emre, farklı olarak başmimar olduğu ilk tarihi H 1048 / M 1638-1639 yılı olarak aktarmaktadır. Bk. Emre, “Ahmet Refik'in Türk Mimarları Adlı Eseri Hakkında,” 11; Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2011), 15; *Eyüb (Havâss-I Refia) Mahkemesi 37 Numaralı Sicil*, ed. Coşkun Yılmaz, 67-68, 166-167.

G. 1: Kasım Ağa'nın mührü (Zeki Sönmez Arşivi)

H 1050/M 1640-1641¹⁹, H 1051/M 1641²⁰ ve H 1053/M 1643-1644²¹ tarihlerinde Kasım Ağa yeniden mimarbaşıdır. Arşiv belgelerinin yanı sıra, Osmanlı tarihçisi Naîmâ Mustafa Efendi'ye göre H 1054/M 1644 yılında yakın dostu Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idamı üzerine, Kasım Ağa da mimarbaşılıktan azledilmiştir.²² Kasım Ağa ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın yakın dostlukları, tarihî kaynakların yanında, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakfında Kasım Ağa'nın müteveli olması²³ üzerinden de anlaşılmaktadır.

Kasım Ağa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hazzetmediği ve sadrazamın idamına yol açan Hüseyin Efendi/Cinci Hoca ile yakınlık kurmuştur. Cinci Hoca'ya birçok iyiliği dokunan Kasım Ağa²⁴, Cinci Hoca'nın araya girmesiyle katledilmekten kurtulmuş ve azledilmesinin ardından tekrar başmimarlığa getirilmiştir. Bu durum, 17. yüzyılda siyasi ilişkilerin hayati önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın H 1053/M 1643 yılında idam edilmesinin ardından, sadrazama yakınlığı sebebiyle Kasım Ağa da başmimarlıktan azledilmiş ve yerine Mimar Mustafa Ağa getirilmiştir. Bu süreçte Kasım Ağa'nın mal varlığına el konulmuş, zindana atılmış, Gelibolu'ya sürgün edilmek istenmiş ancak sonunda bağışlan-

19 Ahmet Refik, *Türk Mimarları* (İstanbul: Sander Yayınları, 1977), 102.

20 Kubaracılar, "Türk Mimarları," 60.

21 Kemalettin, "Mimar Koca Kasım Ali," 147; Emre, "Ahmet Refik'in Türk Mimarları Adlı Eseri Hakkında," 11; Leo Aryeh Mayer, *Islamic Architects and their Works* (Cenevre: Imprimerie Albert Kundig, 1956), 114; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar, çev. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996) 3: 872; Afyoncu, *Hassa Mimarları Ocağı*, 15; Refik, *Türk Mimarları*, 102.

22 Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyin fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfîkayn)*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 4: 985, 998, 1026.

23 Hüseyin Kahraman, "Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları" (Yüksek Lisans tezi, Burdur Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi, 2019), 92.

24 Naîmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 4: 1025-1026.

mıştır. Sultan İbrahim (1640-1648), sadrazamın idamının ardından Kasım Ağa'nın da katlini istemiş ancak Cinci Hoca'nın araya girmesiyle kurtulmuştur.²⁵ Cinci Hoca'nın Kasım Ağa'ya iyiliği yalnız bu olayla sınırlı kalmamıştır. Sultan İbrahim, Mimar Mustafa Ağa'dan Üsküdar semtinde, Kasım Ağa'nın daha önce inşa etmiş olduğu ahıra benzer bir ahır Ramazan ayına kadar yetiştirmesini istemiştir. Mustafa Ağa'nın ahır tamamlamasının ardından Cinci Hoca, ahır için harcanan masrafı sormuş ve bunun üzerine Sultan İbrahim, Mustafa Ağa'dan masraf defterini istemiş, eski ahırın yarısı kadar büyüklüğe sahip olan yeni ahır için on bin beş yüz kuruş harcandığını görmüştür. Sonuç olarak Şehremini Hüseyin Efendi'nin ruznamçesine göre Kasım Ağa'nın on yıl önce inşa etmiş olduğu ahır için, üç katından daha az bir ücretin (üç bin elli kuruş) harcandığının görülmesi üzerine, Mimar Mustafa Ağa azledilmiş ve Kasım Ağa tekrar başmimarlığa getirilmiştir.²⁶

Bu olayın ardından 1651 yılına kadar başmimarlık görevi, Kasım Ağa ve Mustafa Ağa arasında istikrarsız biçimde sürdürülmüştür. H 1055/M 1645 yılında Muharrem ayından Cemaziyelevvel ayı başına kadar Mustafa Ağa mimarbaşısıdır. H 2 Cemaziyelevvel 1055/M 26 Haziran 1645 yılında Mustafa Ağa, su yolu nâzırı olmuş ve başmimarlık görevi tekrar Kasım Ağa'ya bırakılmıştır. H 24 Ramazan 1055/M 13 Kasım 1645 tarihine kadar mimarbaşı ulufesini Kasım Ağa almış olmasına karşın, bu tarihten sonra yerine Mustafa Ağa getirilmiştir.²⁷ H 4 Rebiülahir 1056/M 30 Mayıs 1645 yılında Kasım Ağa yeniden mimarbaşı olmuştur. H 27 Şaban 1056/M 7 Ekim 1646, muharrem ayından zilhiccenin sonuna kadar H 1058 H/M Ocak-Aralık 1648, H 1060/M 1650²⁸, H 13 Cemaziyelevvel 1059/ M 25 Mayıs 1649²⁹ ve H 1060/M 1650 tarihlerinde mimarbaşısıdır. H 15 Zilhicce 1061/ M 29 Kasım 1651'de ise bu göreve Mustafa Ağa getirilmiştir.³⁰ Bu tarihten itibaren Kasım Ağa'nın adına başmimar olarak rastlanmamaktadır. Ancak kadı sicillerindeki 1662 tarihli bir kayıttaki³¹ mimar-ı sani olarak anılması sebebiyle mimarlıktan tamamen uzaklaşmadığını söylemek mümkündür.

H 1061/ M 1650 dolaylarında mimarideki başarısından ziyade, olgun bir yaşa erişmesinden dolayı "Koca Kasım Ağa"³² olarak anılmaya başlanmış, bu tarihten itibaren Osmanlı sarayında mimarlık dışında farklı bir görevde, valide sultan kethüdalığında

25 Naîmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 4: 985, 1025.

26 Naîmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 4: 985, 1025-1026.

27 Afyoncu, *Hassa Mimarlar Ocağı*, 15-16.

28 Orgun, "Hassa Mimarları," 339.

29 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 1130/50, 13 Cemaziyelevvel 1059 (25 Mayıs 1649).

30 Mayer, *Islamic Architects*, 114; Afyoncu, *Hassa Mimarlar Ocağı*, 16. Kasım Ağa'nın mimarbaşılık görevinde bulunduğu yıllar, ulaşılabilen Osmanlı arşiv belgeleri üzerindeki tarihlerden izlenebildiği için kaç kez göreve getirilip azledildiğini kesin olarak söylemek mümkün değildir.

31 *51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil*, 495.

32 Ahmet Refik, *Türk Mimarları*, 76.

bulunmuştur. Kethüda Arslan Ağa'nın vefatı üzerine aracılara birkaç kese vererek ve molladan tavsiye mektubu alarak Kösem Sultan'ın kethüdası olmak istemiş ancak bu isteği geri çevrilmiştir. Mimar Kasım Ağa, bu amacına bir başka valide olan Hatice Turhan Sultan'ın kethüdası olarak ulaşmıştır. Valide Mahpeyker Kösem Sultan'ın katlinin (öl. 1651) ardından devlet yönetimini devralan Hatice Turhan Sultan'ın yükselişi başlamıştır. Kızlarağası Süleyman Ağa, ardından da darüssâade ağası aracılığıyla Hatice Turhan Sultan'ın kethüdası Hüseyin Efendi azledilmiş ve yerine H 1061/M 1651 yılı Zilkade başında Kasım Ağa getirilmiştir.³³

Artık kethüda olan Kasım Ağa, Hatice Turhan Sultan'ın görüşlerine başvurduğu kişi olarak devlet meselelerinde arka planda da olsa etkili olmaya başlamıştır. Valide Hatice Turhan Sultan, Siyavuş Paşa yerine Gürcü Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesini düşündüğünde, Kasım Ağa şiddetle bu duruma karşı çıkmış ve Siyavuş Paşa'nın görevde kalmasının daha uygun olacağını bildirmiş ancak Gürcü Mehmed Paşa sadrazam olmuştur. Siyavuş Paşa'nın, bu durumu öğrenmesi üzerine ilişkileri olumlu bir seyir izlemeye başlamasına karşın Gürcü Mehmed Paşa ve darüssâade ağasını karşısına almıştır.³⁴ Naîmâ Mustafa Efendi'nin anlatımıyla Valide Sultan ve Kasım Ağa devletin gidişatını tartışırken Hatice Turhan Sultan, Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'nın başarılı olamadığından söz etmiştir. Bu sözleri fırsat bilen Kasım Ağa, Hüsrev Paşa'nın hazinedarlığından yetişen ve yakın dostu Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam olması gerektiğini ifade etmiştir.³⁵ Nitekim Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam olması konusundaki ısrarında ne kadar haklı olduğu daha sonraki süreçte anlaşılmıştır.

Sultan IV. Mehmed'in (1648-1687), darüssâade ağasını çağırarak Köprülü Mehmed Paşa'yı kubbealtı veziri yapmak isteğini bildirmesi üzerine, darüssâade ağası bu haberi Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'ya iletmıştır. Bunun üzerine Köprülü Mehmed Paşa'nın Köstendil sancağına sürülerek saray çevresinden uzaklaştırılmasının ardından sıra Kethüda Kasım Ağa'ya gelmiştir. Gürcü Mehmed Paşa ve darüssâade ağası, Kasım Ağa'nın Köprülü Mehmed Paşa'yı sadrazamlığa getirebilmek için rüşvet aldığı ve bu olayın halk arasında duyulduğunu, bu olayın unutulması için Kasım Ağa'nın uzaklaştırılması gerektiğini söylemesi üzerine Kethüda Koca Kasım Ağa bir süreliğine uzaklaştırılmıştır (1651). Kasım Ağa, aslında katledilmek istenmiş ancak Valide Hatice Turhan Sultan'a yakınlığı sebebiyle yalnızca zindana atılmış ve mallarına el konulmuştur.³⁶ Ayrıca Osmanlı tarihçisi Abdi Paşa, Kasım Ağa'nın bu sırada Kıbrıs'a sürgün edildiğini, Kara Çelebizâde Abdüaziz Efendi ise Sakız'a gönderildiğini kaydetmektedir.³⁷

33 Naîmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5: 1367. Ayrıca Osmanlı tarihçisi Abdi Paşa, H 1061/ M 1651 yılı olayları içinde Kasım Ağa'nın kethüda olmasına değinmektedir. Bu konuda bkz. Fahri Çetin Derin, "Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâne'si Tahlil ve Metin Tenkidi" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993), 31.

34 Naîmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5: 1372-1373.

35 Naîmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5: 1372-1373.

36 Naîmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5: 1372-1373, 1421.

37 Derin, "Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâne'si Tahlil ve Metin Tenkidi", 34; İbrahim Özgül, "Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l Ebrâr adlı eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin" (Doktora tezi, Atatürk

Hatice Turhan Sultan tarafından affedilen ve İstanbul'a geri dönen Kasım Ağa, Sadrazam Süleyman Paşa'nın (19 Ağustos 1655-28 Şubat 1656) yakınlarında bulunarak gerekli olan atamalar konusunda tavsiyeler vermiş ve Köprülü Mehmed Paşa'yı önermeye devam etmiştir. Bu dönemde Şamizâde, vezirleri, alınan-verilen paraları ve hediyeleri kaydedip Kasım Ağa'ya iletmıştır. Diğer taraftan Köprülü Mehmed Paşa geceleri kıyafet değiştirerek Kasım Ağa ile görüşmekte ve memleket meselelerini tartışmakta idiler. Kasım Ağa Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesi için yakını olduğu Hoca Mehmed Efendi ve Baltacı Karakaş aracılığıyla Hazinedar Solak Mehmed Ağa'ya haberler göndererek Hatice Turhan Sultan'a ulaştırmıştır.³⁸

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eserinde Melek Ahmed Paşa'nın ağzından aktarılan kısımlarda Kasım Ağa ve dönemin diğer başmimarları Mustafa Ağa, çağın entrikaları ile öne çıkan siyasi figürlerinin yanında ve vezirlik taslayan kişiler arasında anılmıştır. Buna ilaveten Melek Ahmed Paşa'nın ardından (5 Ağustos 1650-21 Ağustos 1651) Siyavuş Paşa'nın sadrazamlığı döneminde (21 Ağustos 1651-27 Eylül 1651 ve 5 Mart 1656-26 Nisan 1656) anılan vezirlik payesindeki kişilerin ve efendisi Valide Kösem Sultan'ın dahi katledildiği açıklanmıştır.³⁹ Mimarbaşı Mustafa Ağa'nın infazı, Siyavuş Paşa'nın sadrazamlığının sona ermesinin ardından Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde (1661-1676) yaşanmıştır.⁴⁰ Evliya Çelebi'nin *Vak'a-i Vakvakiyye* olarak da anılan 1656 tarihli Çınar Vakası'nda, öldürüldüğünü açıkladığı Mimar Mustafa⁴¹ muhtemelen Kasım Ağa'nın üvey oğludur.⁴² 1656 yılında Yeniçeri Ağası Mahmud Paşa azledilmiş, ardından katledilerek malları müsadere edilmiştir. Katledilen Yeniçeri Ağası'nın mallarının bir kısmını Kasım Ağa almış ve bir adamına vermiştir.⁴³

1656 yılında Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam olmasının ardından tarihî kaynaklarda Kasım Ağa'nın adına rastlanmamaktadır. Bugüne kadar Kasım Ağa'nın hayatını kaybettiği tarih olarak H 1070/M 1659-1660 veya H 1071/M 1660 tarihleri

Üniversitesi, 2010), 365.

38 Naimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 6: 1646, 1697-1698.

39 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Kitap: İstanbul -Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve İbrahim Sezgin (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 3: 268.

40 Ateş, "Maktûl Mimarbaşı Mustafa Ağa", 99-100.

41 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 5. Kitap: İstanbul -Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve İbrahim Sezgin (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 5: 11.

42 Osmanlı tarihçileri Fındıklılı Mehmed Ağa ve Naimâ Mustafa Efendi tersane Emini ve Mimar Mustafa'nın 1656 yılındaki katline değinmiştir. Bk. Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/1654-7 Şubat 1695)* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 45; Naimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, Haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 6: 1660; Afyoncu ve Demir, *Turhan Sultan*, 57.

43 Afyoncu ve Demir, *Turhan Sultan*, 134.

önerilmiştir.⁴⁴ Ayrıca bir başka görüşe göre ise Yeni Cami'nin inşası sırasında meyhanelerin inşasına ruhsat verilmesi sebebiyle katledilmiştir.⁴⁵ Kadı sicillerinde H 17 Şevval 1072/M 5 Haziran 1662 tarihli bir kayıta⁴⁶ Kasım Ağa'dan *merhum* olarak söz edilmesi, 1662 yılında hayatta olmadığını göstermektedir. Kasım Ağa'nın hayatını kaybetmesi, Evliya Çelebi'nin yukarıda belirttiği tarihten sonra 1662 dolaylarında yaşanmış olup Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlık yıllarına rastlamaktadır.

Kasım Ağa'nın yaşamına dair birtakım sorular da vardır. Kasım Ağa'ya ilişkin bilinmezlikleri başında, Kasım Ağa adlı iki farklı başmimarın olabileceği ihtimali gelmektedir. Nitekim Semavi Eyice tarafından aynı isimli iki farklı mimarbaşının olabileceğinden söz edilmiş olup bu ihtimalin zayıflığı vurgulanmış ve konu yeterince irdelenmemiştir. Söz edilen karışıklığa, Üsküdar, Karacaahmet'teki mezar kitabesinin tarihi sebep olmaktadır. Kasım Ağa'nın 1662 yılında hayatta olmadığı kadı sicillerine dayanılarak tespit edilebilmiş ise de mezar kitabesine göre Kasım Ağa'nın vefat tarihi H 1036/M 1626-1627'dir. Ancak Kasım Ağa'nın mimari ve siyasi etkinliği bu tarihten sonra başlamaktadır. Bunun yanı sıra yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı arşiv belgeleri H 1036/M 1626-1627 yılından sonraki farklı tarihlerde görev alan Başmimar Kasım Ağa'nın varlığını ortaya koymaktadır.

Kasım Ağa'nın kabri önce Üsküdar, Karacaahmet Mezarlığı'nda iken 1957 yılında Fatih Camii haziresine ve ardından 1959 tarihinde tekrar Karacaahmet'e taşınmıştır (G. 2, G. 3). Bu taşınma sürecinin mezar kitabesine zarar verdiği ve daha sonraki bir onarımda kitabe tarihinde bir yanlışlık meydana geldiği ihtimali olsa da yerinde yapılan incelemeler sonucunda, baş şahidesi üzerindeki kitabede, tarihin yazılı olduğu kısımda herhangi bir tahribat olmaması ve ebced hesabına göre kitabe metninin son satırının H 1036/M 1626-1627 tarihini doğrulaması⁴⁷, bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca mezarın 1959 yılındaki taşınma sürecinden önceki görsellerinde de H 1036/M 1626-1627 tarihi okunabilmektedir. Dolayısıyla kitabede yazan ölüm tarihinde bir yanlışlık olmadığı anlaşılmaktadır.

44 Kemalettin, "Mimar Koca Kasım Ali," 147; Kumbaracılar, "Türk Mimarları," 60; Mayer, *Islamic Architects*, 114; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3: 872; Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 347.

45 Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, haz. Neşet Çağatay (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 3-4: 147. Ayrıca Osmanlı mimarları arasında katledilen Atik Sinan ve Mustafa Ağa gibi mimarlara dair başlıca çalışmalar için bk. Mustafa Çağhan Keskin, "Atik Sinan: Mitler ve Gerçekler Arasında Bir Osmanlı Mimarı," *METU Journal of Faculty of Architecture* 39 (2022), 75-104; Ateş, "Maktûl Mimarbaşı Mustafa Ağa," 767-808.

46 51 *İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil*, 495.

47 Eyice, "Mimar Kasım Hakkında," 776-778.

G. 2: Mezar kitabesi detayı (Aysu Ateş, 2020)

1641 tarihli vakfın, 1674 yılında istinsah edilen vakfiyesinde tam adı *El-hac Kasım ibn-i Ali* olarak geçen mimarın isminin başında *merhum* ifadesi geçmemesi, muhtemelen vakfiyenin birebir istinsah edilmesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca vakfın kuruluş tarihi de yine mezar kitabesinde yazan ölüm tarihinden daha geçtir. Bir diğer ilginç nokta ise genellikle arşiv belgelerinin çoğunda baba adının Ali olarak yer almasına rağmen H 29 Zilkade 1047/M 14 Nisan 1638 tarihli bir belgede⁴⁸ “*Abdüddâim*” şeklinde geçmesidir. Ancak aynı yıl içindeki diğer belgelerde⁴⁹ baba adı Ali’dir.

48 *Eyüb (Havâss-I Refîa) Mahkemesi 37 Numaralı Sicil*, ed. Coşkun Yılmaz, 398.

49 *Eyüb (Havâss-I Refîa) Mahkemesi 37 Numaralı Sicil*, ed. Coşkun Yılmaz, 166-167.

G. 3: Kasım Ağa'nın Karacaahmet Mezarlığı'nda bulunan lahdı (Aysu Ateş, 2020)

Mezar kitabesinde mezarını sağlığında kazdırdığı ifade edilen Kasım Ağa'nın Sultan IV. Murad'ın (1623-1640) başmimarı olduğu “*Hazret-i Sultân Murâd-ı Gazîye ol ser-i mi'mar olan püşt(ü) penâh...*”⁵⁰ ifadesiyle açıkça vurgulanmıştır. Kasım Ağa'nın Sultan IV. Murad döneminin yanı sıra Sultan İbrahim (1640-1648) ve Sultan IV. Mehmed (1648-1687) dönemlerinde de başmimarlık görevinde bulunması dolayısıyla mezarını Sultan IV. Murad'ın hükümdarlık yıllarında yaptırmıştır.

Evliya Çelebi'nin aktardığı, Kasım Ağa'nın Arnavutluk'taki H 1054/M 1644 tarihli çeşmesinin kitabesi⁵¹, mezar kitabesindeki ölüm tarihi olan H 1036 yılından sonraya tarihlenmektedir. Tüm bu veriler, iki ayrı başmimar Kasım Ağa'nın var olduğuna işaret etse de mezar kitabesinde “*Ser mimar-ı Hazret-i Şehriyârı Kasım Ağa bin Ali*”

50 Eyice, “Mimar Kasım Hakkında”, 777-778.

51 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 8. Kitap: İstanbul-Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-*, haz. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve İbrahim Sezgin (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 8: 289.

ibaresinin geçmesi ve 1641 tarihli vakfiyesinde de tam adının “*El-hac Kasım ibn-i Ali*” olarak kaydedilmesi, dolayısıyla baba adlarının aynı olması bu ihtimali zayıflatmaktadır. Buna ilaveten 1641 yılında bir vakıf kurması üzerinden belirli bir maddi güce eriştiği anlaşılan, kendi adına çeşitli yapılar inşa ettiren Kasım Ağa’nın vakfın kuruluş tarihi olan 1641 yılından önce uzun bir süre başmimarlık görevini yürütmesi beklenmektedir.

4. Mimar Kasım Ağa Vakfiyesi

Kasım Ağa’nın H 29 Zilkade 1050/M 12 Mart 1641 tarihinde düzenlenen *Defter-i Evkaf-ı Mimarbaşı Kasım Ağa* adlı vakfiyesi, günümüzde Ankara, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi’nde, Vakf-ı Cedit Defterleri, 62 numarada yer almaktadır. Vakfiyeye göre vakıf sahibi Kasım Ağa, devletin bil-fiil mimarbaşı, hayır sahibi, saygın, seçkin, vefalı, iyilik sahibi, cömert, iyi ahlaklı ve bina amiri olarak anılmıştır.⁵² Vakfiyenin ilk sayfalarındaki der-kenar notlarında geçen “*Defterhâne-i Âmire’de hıfz olunup iktizâ ettikde sûret verilmek buyruldu Fî 25 Zilkade sene 84*” ifadesine göre, vakfiye 3 Mart 1674 tarihinde, Kasım Ağa’nın hayatını kaybetmesinin ardından istinsah edilmiştir. Vakfın kuruluş gerekçesi olarak ise hayattayken varlık, zevk ve sefa içinde yaşayan insanların sonunda bu dünyanın baki olmadığını anlamları üzerine hayır işlemek için kurulmuş olduğu gösterilmiştir.⁵³

Şerî mahkemede kadı tarafından onaylanan, 1641 tarihli vakfın kuruluş aşamasına şahitlik eden (şühud) ve Kasım Ağa’nın yakını olduğu anlaşılan dokuz şahit arasında, meslekleri belirtilen kişilerden biri vaiz, ikisi yazardır. Söz konusu dokuz şahidin isimleri ve bazılarının meslekleri şu şekilde sıralanmıştır:

1. Şeyh Veli Efendi el-vaiz be-cami Sultan Mehmed han
2. Erbab’ül kalem Ebu Bekir Efendi Bursa mukataa sahibi
3. Erbab’ül kalem Hasan Efendi Daren? Emini
4. El-Hac Ahmed Ağa ibn Hüseyin
5. Hüseyin Ağa ibn Mehmed
6. Behram Ağa ibn Bali
7. El-Hac Ahmed Ağa ibn Mustafa Ağa ibn Abdullah Ağa
8. Mustafa Ağa ibn Yusuf Ağa

52 TKG.KK VKF. Cd., 62, 4b.

53 TKG.KK, VKF. Cd. 62 2b,5a.

9. Mustafa Çelebi ibn'ül Katib⁵⁴

Vakfın gelir, harcama ve denetim işlerinden hayatta oldukça Kasım Ağa'nın kendisi sorumlu tutulmuştur. Kasım Ağa'nın hayatını kaybetmesinin ardından ise başta yeğeni ve aynı zamanda vakfın mütevellisi Hasan Çelebi ve onun soyundan gelen kimselerin sorumlu olması, görevin soydaşlık gözetilerek bir kuşak sonrasına aktarılması şart koşulmuştur.⁵⁵ Osmanlı vakıf hukukuna göre, mütevelliliği vakfedenlerin aile üyelerine şart koşulması sebebiyle *mülhak vakıf*⁵⁶ olarak tescil edilmiştir. Vakfın idaresinden sorumlu olan kimselerin görevleri, karşılığında alacakları ücretler ve vakfın işletim koşulları şu şekilde açıklanmıştır:

1. İstanbul'daki vakfa günlük 5 akçe ile Hasan Çelebi müteveli olacaktır.
2. Günlük 2 akçe vazife ile Arif Mustafa Çelebi ibn-i İsmail Çelebi kâtiplik görevini yerine getirecek ve bu görev hayatta oldukça kendisi tarafından yürütülecektir. Vefatından sonra ise bu işe uygun, liyakatli ve sanat kitabesinde üstün olan bir kişi görevlendirilecektir. Sona erdiği takdirde kadıya verilecektir.
3. Günlük 2 akçe vazife ile Osman Çelebi ikinci kâtip olup hayatta oldukça ona şart olacaktır.
4. Günlük 4 akçe vazife ile Mustafa ibn-i İlyas, vergi tahsildarı olup hayatta oldukça ona şart olacaktır.
5. Günlük 5 akçe vazife ile Ahmed vakfa mutemet olacaktır.
6. Günlük 2 akçe vazife ile Neccar Yusuf vakfa meremmetçi (onarımcı) olacaktır.
7. Senet, Mimar Kasım Ağa'nın kardeşinin oğlu Hasan Çelebi'ye şart olacaktır. Hasan Çelebi hayatını kaybettiğinde soydaşlık gözetilerek sürdürülecektir. Sona erdiğinde ise kadıya verilecektir.
8. Molla Hüsrev Mahallesi'nde Mimar Kasım Ağa'nın sakini olduğu konaktan hayatta oldukça Kasım Ağa'nın kendisi sorumlu olup hayatını kaybettiğinde, her kim suyolu nazırı olur ise günlük 20 akçe ücretle bu konağın sakini olup söz edilen ücretin 5 akçesi tamir ve onarım işlerine harcanıp geri kalan 15 akçe vakfa sarf edilecektir. Eğer konağın sakini olmazsa, vakfın mütevellisi tarafından ecr-i misliyle (eşdeğer olanlarla karşılaştırılarak) kiraya verilecektir. Fani

54 TKG.KK, VKF. Cd., 62, 26a.

55 TKG.KK, VKF. Cd., 62, 21a. Ayrıca 17. yüzyılın sonlarındaki bir arşiv belgesi, Mimar Hacı Kasım Ağa vakıflarının tevliyetinin Kaymakam Mehmed Sadık'a verilmesine dairdir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III) 386/22289, 20 Rebiülahir 1210 (3 Kasım 1795).

56 Mülhak vakıflar, Osmanlı döneminde Evkâf-ı Hümâyûn Nazırı'nın kontrolü altında, kendi mütevellileri tarafından idare olunan vakıflardır. Bk. Hüseyin Çınar ve Miyase Koyuncu Kaya, *Vakıflar Kaynakçası* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015), 10.

dünyadan terk eyledikten sonra Amasya'da Sultan Bayezid Han Camii'nde ders-i âmm (müderres) için ve Hasbahçe'de bostancılara özgü dokuz birimli odalara odun için ve söz edilen yemeklik parası için devlette bostancıbaşı olan nazır olup günlük 2 akçe ile görevden sorumlu olacaktır.

9. Hasan Çelebi'nin önceki ve sonraki soydan olan evladına günlük 5 akçe ücretle vazife şart olup maiyetlerinde yıllık taksim ve tevzi edeceklerdir. Son bulduğunda ise asıl vakfa zabt olunacaktır.
10. Günlük 2 akçe vazife ile bir kimse hafız-ı kütüb (kütüphaneci) olacaktır.
11. Söz edilen caminin ve hamamın cihât vezayifi (vakıf maaşı) Kasım Ağa'nın akrabasından hak eden kimseler var iken dışarıdan kimseye verilmeyecektir.
12. Adı geçen görevler yerine getirildikten sonra baki kalan gelir Kasım Ağa'nın sakini olduğu konağı, Kasım Ağa Darülhadisi, Cami-i Şerif ve yakınında bulunan bina, vakfedilen musluk ve kadınlar çeşmesi, Günzel'de iki çeşme, Uyvar kazasında dışarıda, derbende ve Eğrican'daki hanlar, Eğrican'daki köprü ve kaldırım, Berat'taki 6 çeşme, değirmenler ve hamamlar için ihtiyaç olduğunda imamet ve servetlerine sarf olunacaktır.
13. Söz edilen maaş ve masraftan baki kalan gelirden hayatta oldukça Kasım Ağa'nın kendisi sorumlu olup çeşitli masraflar için harcanacaktır. Kasım Ağa'nın hayatını kaybetmesinin ardından vakfın gelirinden bin parça kuruş riyal vakfa yedin olmak üzere, kese içinde müteveli elinde mazbut olacaktır. İhtiyaç zamanında geçim sıkıntısı çekilmeyip bin kuruş riyal vakfa sarf olunacaktır. Ondan ziyade baki kalan gelir, Kasım Ağa'nın evladına ve evladının evladının evladına, soydan-soya şart olup oğullarına tevzi ve taksim edilecektir.
14. Debreve kasabası yakınında bir yönden Harve Nehri, bir yönden merhum Sultan Süleyman Han Vakfı ve iki yönden anayol ile sonlanan adı geçen kasabada sorumlu olan Bayezid adlı kimseden yedi bin kuruş satın alınıp vakıf eliyle, Kasım Ağa tasarrufunda olan altı göz su değirmenlerinin cemi tevabi ve liva hakkı ve amme-i hukuk mürafıkı ve Avlonya Sancağı'nda, Temurunce Nahiyesi'nde Kasım Ağa'nın doğum yeri olan Grameç'te bulunan kendi malı ile aldığı ve inşa ettiği cami-i şerif, imaret, hamam, dışarıda inşa ettiği han, iki çeşme ve muslukların geliri istiğlâl olunmak için ayrılan yüz kırk bin nakid akçe her yıl ihmal edilmeden on bir buçuk sayılarak "rehn-i kavî" ve "kefil-i milli" ya da ikisinden biri ile istiğlâl olunup, adı geçen (Grameç'teki) caminin imam, hatip ve müezzin ücretleri gelirlerden verilecektir.
15. Grameç'teki külliye için mum, zeytinyağı, hasır ihtiyacı ... görülecektir.

16. Grameç'teki külliye için odun bedeli, tellak ve külhancısına tayin olan vazifeler rayiçten verilecektir.
17. Ayrılan 140000 akçenin üzerine adı geçen sahiplerin vazifeleri ve adı geçen caminin (Grameç) cemaati gönüllü nazır olup cümlesinin marifetiyle kâr getirecektir.
18. Anılan vilayette Gümölcine kazasına bağlı Eğrican adlı karyede Kasım Ağa'nın kendi malı ile inşa edilen 7 kemerli, 150 zirâ uzunluğundaki köprü, iki taraftan olan kaldırımları, adı geçen köprü (Eğrican Köprüsü) yakınında dükkânlar, muh-kem odasını ve hanı kapsayan arsanın merhum Ali Kuşçu Vakfı'na senede 300 akçe kirası olan mülk sevki yapılacaktır.
19. (Arnavutluk) İlbasan/Elbasan kazasına bağlı Cure adlı derbende bulunan Kasım Ağa tarafından talebelere inşa edilen han, ... belirtilen mal varlığı, İstanbul'da sarf olunmak için 5000 riyal kuruş Hasbahçe'nin 9 birimli bostancı odalarına odun için vakfedilecektir.
20. Kanlıcak kasabasında, Hasbahçe ve 9 bölümlü bostancı odalarında, aşağı oda olarak bilinen odanın baş eskisi kim ise onun eliyle tutularak müsâkat olunacaktır.
21. Verilen 500 kuruş, on bir buçuk hesabı üzere oda ahalisinin buğdayları, mühimmat ve cuma gecelerinde oda halkının zerde ve pilav masrafına öteberi için sarf olunacaktır.
22. Bahçe ile 500 kuruşa odanın baş eskisinden ayrı bir kişi müdahale etmeyecek, 5000 riyal kuruş, 9 bölümlü oda halkının odun paraları için vakfedilip her birinin masrafı için sarf olunacaktır.
23. Bostancı odalarında namaz vaktini bildiren müezzinlere, Darülhadis Vakfı'ndan, Çiniciler Sokağı'ndaki Taşhane'den günlük 6 akçe karşılığında vazife verilecektir. Karşılığında müezzin, cemaat ile birlikte Hasbahçe'de beş vakit, üçer İhlas-ı Şerif ve birer Fatıha-i Şerif okunup sevabını vakıf sahibine ihda edeceklerdir.
24. Fatih, Karaman semtinde Kasım Ağa'nın kendi odaları içinde bina eylediği kuyu ve çamaşırhanenin hizmetlisi âbkeşe günlük 2 akçe ile vazife verilecektir.
21. Kâbe-i Mükerrreme'de makam-ı hanefide altı müezzine, makam-ı şâfide beş müezzine, makam-ı malikîde iki müezzine, makam-ı hanbelide iki müezzine yıllık 100 kuruş riyal verilecektir.
22. Medine-i Münevvere'deki müezzinlere ve mescidlere yıllık yüzer kuruş riyal gönderilecektir.

23. İstanbul'da her kim hacı olursa her sene ulaştırıp senede 5 kuruş verilecektir.⁵⁷

4.1. Vakfiyeye Göre İstanbul, Şehzadebaşı'nda Kasım Ağa Darülhadisi'nin İşletim Koşulları

Mimar Kasım Ağa'nın İstanbul Şehzadebaşı'nda kendi adına 1641 yılından önce inşa ettiği dârülhadis, 1918 yılına kadar ayakta kalabilmiştir. Günümüze ulaşamayan yapı, mütevazı mimari özelliklerine karşın şehir merkezindeki ana arterlerden biri olan Divanyolu'na yakın konumuyla dikkat çekmektedir.⁵⁸ Kasım Ağa'nın vakfiyesinde söz konusu yapının işletim koşulları şöyle açıklanmıştır:

1. İstanbul'da Kasım Ağa Dârülhadisi'nde tefsir, hadis ve benzeri aklî ve naklî ilimler konusunda marifetli ve muhaddis olan kişiye hizmeti karşılığında günlük 20 akçe verilecektir.
2. Birinci ve beşinci gün olmak üzere iki gün boyunca, hazır olan bir öğrenciye ilim öğretilip bu konuda başarılı olan kişiye, dârülhadiste ders-i âmmlık verilip cumartesi, pazartesi ve çarşamba günleri medrese dâhilindeki öğrencilere ve dışarıdan gelen kişilere, anlatım, öğretim ve araştırma vazifesi karşılığında günlük 15 akçe verilecektir.
3. Her odadan birer öğrenci, beşinci günde derslere hazır olup her sabah namazdan sonra toplanıp birer Fatıha-i Şerif okuduktan sonra sevabını Hz. Peygamber ve sahabelere göndermesi üzerine her birine hizmeti karşılığında günlük 2 akçe verilecektir.
4. Mücevvid (Kur'an'ı doğru, güzel okuyan) ve ehl-i Kur'an bir kişi darülkurra şeyhi olup cumartesi, pazartesi ve çarşamba günleri 10 öğrenciye, Kur'an talimi yaptırıp kendisine günlük 10 akçe, öğrencilerin her birine ise 1 akçe verilerek toplamda 20 akçe ödenecektir.
5. Bevvaba (kapıcı) kapıları kilitlemek-açmak, kuyudan su çekip, dârülhadisi temizleme hizmeti karşılığında günlük 2 akçe verilecektir.
6. Hadis alimliği Şeyh Veli Efendi hayatta oldukça ona şart olup hayatını kaybetmesi hâlinde yerine dârülhadisin meclisine hazır ve dersine mülazım olan öğrencisinden ilm-i hadise bağlı ve muhaddislik hizmetini yerine getirmeye layık bir kişi getirilecektir.
7. İstanbul'da İbrahim Paşa Camii'nin şeyhlerinden ehl-i ilim ve ehl-i fazıl bir kişiye, cuma vaazını yerine getirme ve nasihat etmesi karşılığında günlük 10 akçe verilecektir.

57 TKG.KK, VKF. Cd., 62:12a-14b,19a-22b.

58 Detaylı bilgi için bk. Aysu Ateş, "Şehzadebaşı'nda Mimar Kasım Ağa Dârülhadisi," *Sanat Tarihi Dergisi* 32 (2022), 1395-1413.

8. Müderris ve adı geçen caminin (İbrahim Paşa Camii?) vaizliği hayatta oldukça Asım Efendi'ye şart olup hayatını kaybetmesi durumunda, dârülhadisin ders-hanesinde ders meclisine katılan öğrencisinden aklî ve naklî ilimler konusunda âlim, dakik ve ders verme görevinin yerine getirilmesinde uygun kişiye verilecektir.
9. Kasım Ağa tarafından dârülhadisin öğrencileri için vakfedilen kitaplar, yalnız dârülhadisin öğrencilerine, tahsis edilip diğer yerlere verilmeyecektir.
10. Bir kimse, ders verenin talebi doğrultusunda, vakıf şartına uymadığı ve muhalif gerekçesiyle menedilebilecektir.
11. Her yıl aşure gününde âdet olduğu üzere aşure pişirilerek fakir fukaraya dağıtılacak ve sadaka verilecektir.
12. Tüm görevlerin tümüyle yerine getirilmesinin ardından kalan gelir, Kasım Ağa'nın diğer yapılarıyla birlikte, dârülhadisine sarf olunacaktır.⁵⁹

4.2. Vakfiyeye Göre Arnavutluk, Grameç'teki Kasım Ağa Külliyesi'nin İşletim Koşulları

Arnavut asıllı Mimar Kasım Ağa'nın doğum yeri Grameç'te kendi adına inşa ettirdiği ve günümüze ulaşamayan külliyenin⁶⁰ işletim koşulları şöyle açıklanmıştır:

1. Grameç karyesinde Kasım Ağa'nın kendi malı ile vakfedip içinde namaz kılınan camide, ehl-i Kur'an, imamet ve hitabette yetkin bir kimse imam hatip olup günlük 10 akçe ile vazifeye mutasarrıf olacaktır.
2. Grameç'teki camide her kim imam olursa günlük 1 akçe vazife ile her gün sabah namazı kılınıp bir Yasin Suresi tilavet edilecektir. Ardından 1 akçe vazife ile ikinci namazı kılınıp bir Nisa Suresi okunacak, yatsı namazının kılınmasından sonra ise Mülk Suresi tilavet edilip sevapları Hz. Muhammed'in ruh-ı şeriflerine gönderilecektir. İmamet ve hitabet adı geçen surenin evkat-ı mesture zamanında tilavet edilmesi, Grameç'teki camide imama şart olup hizmeti karşılığında günlük toplam 12 akçe ile görevlendirilecektir.
3. Namaz vakti ilamı ve ezan için ilim-i musikide bilgili bir kimse, minarede ezan okuyup sala verip benzeri hizmetleri icap ettiği şekilde yerine getirmesinin ardından günlük 5 akçe ile görevlendirilecektir.

⁵⁹ TKG.KK, VKF. Cd., 62, 14b-16b, 21b-22a.

⁶⁰ Osmanlı arşivlerinde, Temurince kasabasında Mimar Kasım Cami'nin müezzini Hüseyin Halife'ye dair bir belge, caminin 17. yüzyıl başlarında ayakta olduğuna işaret etmektedir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mustafa II (AE.SMST.II.) 25/2479, 29 Şevval 1114 (18 Mart 1703).

4. Grameç'teki caminin müezzini, Hz. Muhammed, dört halife, gaziler sultanı ve yeryüzünün padişahı için hayır duası edip günlük 2 akçe ile sorumlu olacaktır.
5. Söz edilen eğitim Grameç'teki camide müezzin olanlara şart olup mücevvid-i Kur'an bir kimse cüz-i şerif kıraati ile günlük 1 akçe ile görevlendirilecektir.
6. Gerekli olduğu takdirde duahânlık hizmeti, müezzine verilecektir.
7. Çârub (temizlik) hizmetinde kuvvetli, hareketli, temiz bir kimse kayyim-i faraş (süpürgeci) olup camiye vaktinde açıp kapatmak, temizlemek, mum ve kandilini yakmak gibi görevleri karşılığında kendisine 3 akçe verilecektir.
8. Yıllık mum, zeytinyağı ve hasır için 1080 akçe sarf olunacaktır.
9. Hamamın külhanına senede 5000 akçelik odun ücreti ödenecektir.
10. Söz edilen hamamda, hamamcı yerli halktan akçe almayıp alışılmış olduğu üzere hariçten gelen kimseden ücret alacaktır.
11. Söz edilen hamamdaki tellak hizmeti karşılığında günlük 2,5 akçe vazife ile görevlendirilecektir.
12. Kuvvetli bir kimse, adı geçen hamamda külhancı olup hizmeti karşılığında kendisine günlük 2,5 akçe ödenecektir.⁶¹

4.3. Vakfın Gelir Getiren Mal Varlığı

1. Kadıçeşme'de Karakız Mahallesi'nde bir yönüyle merhum Abdülkerim Efendi varisleri mülküne, bir yönüyle merhum Samsunizâde Vakfı mülkü, bir yönüyle mescid-i şerif binasına komşu ve bir yönüyle de ana yol ile sınırlandırılmış, eni ve boyu toplam 3829,5 zirâ arsa üzerinde binası Kasım Ağa'nın mülkü olan izn-i mütevellî ve kendi malı ile bina ve ihdas edilen 25 odalı bina,
2. Fatih'in Karaman semtinde bir yönü merhum Ferruh Kethuda Vakfı, bir yönü Fatma Hatun Vakfı ve bir yönüyle de ana yol ile sınırlı, eni ve boyu 350 zirâ olan arsa üzerinde binası Kasım Ağa'nın mülkü olmak üzere izn-i mütevellî ve kendi malı ile bina ve ihdas ettiği bina ile 17 bölümlü, fevkanî ve 12 bölümlü tahtanî odaları olan Kasım Ağa'nın hanımının mülkü olan bina,
3. Adı geçen hana bitişik kible yönünde bulunan, eni 30, boyu 13 zirâ arsa üzerinde üçüncü katta 4 oda, orta katta 5 oda, alt katta 1 ahır bulunan bina,
4. Adı geçen hanın kapısına bitişik iki tarafta 6 kemerli dükkânlar,

61 TKG.KK, VKF. Cd., 62, 17a-19a.

5. Fatih'in Karaman semtindeki Semerciler Sokağı'nda bir yönden Murat Beşe bin Abdullah mülkü, bir yönden Mehmed Beşe bin Abdullah mülkü ve iki yönden ana yol ile sınırlı, eni ve boyu 390 zirâ olan ve Kasım Ağa tarafından yeniden bina edilen bir bölümü buzhane, bir bölümü de semerci dükkânlarından oluşan bina,
6. Fatih, Karaman semtinde bir yönüyle Kasım Ağa Vakfı, bir yönüyle Ayasofya Vakfı, bir yönüyle de anayol ile sınırlandırılmış, eni ve boyu toplam 276 zirâ arsa üzerinde kurulmuş olan 14 kemerli dükkân,
7. Molla Hüsrev Mahallesi'nde, bir yönüyle Ruznamçeci İbrahim Efendi Vakfı, bir yönüyle Pertev Paşa Vakfı, bir yönüyle Ekincizade Ahmed Paşa Vakfı ve bir yönüyle de çıkmaz sokak ile sınırlı, fevkanî, evler, sofalar, ahır ve kuyular içeren Kasım Ağa'nın sakini olduğu mülk,
8. Bir yönüyle Hoca Hatun Vakfı ve bir yönüyle çıkmaz sokak ile sınırlı mülk bahçesi,
9. Adı geçen mahalde bir yönüyle Kasım Ağa'nın sakini olduğu mülk, bir yönüyle Ekincizade Ahmed Paşa Vakfı, bir yönüyle çıkmaz sokak ve bir yönüyle de ana yol ile sınırlı, toplam 1540 zirâ arsa üzerinde Kasım Ağa'nın kendi malı olan, bina ve ihdas ettiği iki bölümden oluşan, fevkanî ve 9 bölümlü, tek katlı evli odaları binası,
10. Hoşkadem Mahallesi'nde bulunan bir yönden Zeynelabidin Efendi Vakfı, bir yönüyle Ahmed Paşazade Vakfı ve iki yönden anayol ile sınırlı, toplamda eni ve boyu 3800 zirâ arsa üzerinde kurulmuş olan 7 bölümlü ve ahır bulunan evli odaları binası,
11. Aynı arsa üzerinde 14 birimli ve tek katlı evli konağı,
12. Aynı arsa üzerinde 10 birimli, kurşun kubbe ile örtülü, kârgir bir oda, bir ders-hane, bir su kuyusu, bir musluk ve abhaneden oluşan dârülhadis,
13. Çiniciler Sokağı'nda bir yönden Hisar duvarı, bir yönden Hoca Efendi Taşhanesi, bir yönden Tuz Kulesi olarak bilinen hisar, bir yönden anayol ile sınırlı ve boyu 28 zirâ, eni 14 zirâ olmak üzere toplamda 392 zirâ arsa üzerinde binası Kasım Ağa'nın mülkü olan, kendi malı ile inşa edilen birbirine bitişik, fevkanî, bir bölümü kapı üzerinde ve iki bölümü taşhane üzerinde olmak üzere, üç bölümlü odaların bulunduğu bina,
14. Cebeali (Cibali) Kapısı dışında bulunan, bir yönüyle Sebzehane Kâtibi Mahmud Efendi mülkü, bir yönüyle Mirat Ermeni mülkü, bir yönüyle deniz kıyısı ve bir yönüyle de ana yol ile sınırlı, boyu 51 ve eni 3,5 zirâ olmak üzere top-

- lamda 680 zirâ arsa üzerinde kurulmuş, evlerin birçoğunu içine alan konak,
15. Aynı bölgede bir yönden Mirat Ermeni mülkü, bir yönden de anayol ile sınırlı, boyu 47 zirâ ve eni 9.5 zirâ olmak üzere toplamda 447 zirâ boş arsa üzerinde kurulmuş, 3 katlı, 23 odalı mülk,
 16. Eğrikapı Mahallesi'nde bir yönüyle Hüseyin Efendi Mescidi, bir yönüyle Besan adlı Efrenc (Avrupalı) mülkü, bir yönüyle Orhan Veled Etraka adlı Efrenc mülkü, bir yönüyle de anayol ile sınırlı, boyu 41,5 zirâ eni 15 olmak üzere toplamda 220 zirâ alan üzerinde kurulmuş olan 5 odalı mülk,
 17. Sarı Temurcu Mahallesi'nde, bir yandan Koyunzade Mehmed Efendi mülkü, bir yandan Halebî Hacı Mehmed mülkü, bir yönden Yahudihane, bir yönden çıkmaz sokak ile sınırlı, eni ve boyu toplam 635 zirâ arsa üzerinde kurulu bir çift at değirmeni,
 18. Unkapanı'nda Attar el-hac Mehmed Mahallesi'nde, bir yönden Rıdvan Ağa bin Abdülmennan mülkü, bir yönden Perviz Çavuş Abdüllediyan mülkü, bir yönden anayol ile sınırlı, boyu 40 ve eni 35 zirâ olmak üzere toplamda 1000 zirâ arsa üzerinde kurulmuş olan 5 adet at değirmeni,
 19. Üsküdar, Karamürsel'de, Kavak İskelesi civarında, bir yönden Hüseyin Beşe ibn-i el-Hac Yusuf tarlası, bir yönden anayol ile sınırlı, bir bölümü ekmekçi dükkânı, bir bölümü ekmekçi fırını, bir bölümü Kasım Ağa mahzeni, bir bölümü Kasım Ağa dükkânı ve bu dükkânların yakınında bulunan, Kasım Ağa'nın iki kıta bahçeleri,
 20. Adı geçen bölgede bir yönden Mısırlı Hasan Bey'in tarlası, bir yönden Hasan Efendi tarlası, bir yönden deniz kıyısı ve bir yönden de ana yol ile sınırlı, Kasım Ağa'nın ağaçlı bahçesi,
 21. Loros kazasında, Kanlıcak adlı kasabada, bir yönden Zaimzade bağı, bir yönden Çaldırcızade bağı, bir yönden Piyale Beşe bağı ve iki yönden anayol ile sınırlı, ağaçlı bahçe ve bu bahçeye bitişik suyolları, dolap kuyusu, tarla ve bostan,
 22. Rumeli Vilayeti'nde (Arnavutluk) Arnavud Belgrad/Berat'ta mülkü Kasım Ağa tarafından satın alınan hamam,
 23. Arnavud Belgrad/Berat'ta Kasım Ağa tarafından hayır amaçlı inşa edilen 7 adet çeşme,
 24. Arnavud Belgrad/Berat'ta Düşenk Karyesi'nde çiftlik, zeytin bahçesi,
 25. İlbasan/Elbasan Sancağı'nda (Arnavutluk), İşbat Kazası'nda, Debreve'de, bir

yönden Düvel Nehri, bir yönden yol kenarı, bir yönden Deravat adlı karye, Kuzgun Yuvası adlı bölge ve Düvel Nehri ile sonlanan arazi üzerinde bulunan çiftlik,

26. Adı geçen bölgede bir bölümlü değirmen,
27. Jarjari karyesindeki çiftlikler ve arazi,
28. Düşenk'teki çiftlik⁶²,
29. Avlonya Sancağı'nda, Temurunce Nahiyesi'nde Kasım Ağa'nın doğum yeri olan Grameç'te bulunan, kendi malı ile inşa edilen cami-i şerif, imaret, hamam, dışarıda inşa edilen han, iki çeşme ve musluklar,
30. Gümülcine Kazası'na bağlı Eğrican karyesinde Kasım Ağa'nın kendi malı ile inşa edilen 7 gözülü, 150 zirâ uzunluğundaki köprü ve iki yönden kaldırımlar,
31. Eğrican Köprüsü yakınındaki dükkânlar, oda ve hanı kapsayan mülk,
32. (Arnavutluk) İlbasan/Elbasan Kazası'na bağlı Cure adlı derbende, Kasım Ağa tarafından talebelerin kullanılmasına yönelik inşa edilen han.⁶³

Tablo 1: Vakfın Görevli Giderleri			
		Günlük	Yıllık
1.	Vakıf mütevellisi Hasan Çelebi'nin ücreti	5 Akçe	(1825 Akçe)
2.	Vakıf kâtibi Arif Mustafa Çelebi ibn-i İsmail Çelebi'nin ücreti	2 Akçe	(730 Akçe)
3.	Vakfın ikinci kâtibi Osman Çelebi'nin ücreti	2 Akçe	(730 Akçe)
4.	Vakfın tahsildarı Mustafa İbn-i İlyas'ın ücreti	4 Akçe	(1460 Akçe)
5.	Vakfın mu'temedi Ahmed'in ücreti	5 Akçe	(1825 Akçe)
6.	Vakfın meremmetçisi Neccar Yusuf'un ücreti	2 Akçe	(730 Akçe)
7.	Vakfın mutasarrıfı Hasan Çelebi'nin oğlunun ücreti	5 Akçe	(1825 Akçe)
8.	Vakıf kütüphanecisinin ücreti	2 Akçe	(730 Akçe)
9.	Hasbahçede Bostancı odalarındaki müezzinin ücreti	6 Akçe	(2190 Akçe)

62 Kasım Ağa Vakfından Arnavutluk'taki çiftliklerinin hasılatı ve mukataası gibi konuları içeren çok sayıda arşiv belgesi bulunmaktadır. Söz konusu belgelerden bazıları için bk. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C.EV.) 312/15852, 29 Şaban 1257 (16 Ekim 1841); Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maarif (C. MF) 103/5149, 29 Muharrem 1174 (10 Eylül 1760); Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C.EV.) 255/13036, 29 Zilhicce 1258 (31 Ocak 1843).

63 TKG.KK, VKF. Cd. 62, 5a-13a.

10.	İstanbul, Fatih'te Karaman semtinde Kasım Ağa'nın odaları için inşa edilen kuyu ve çamaşırhanenin ücreti	2 Akçe	(730 Akçe)
11.	Kâbe'de makam-ı Hanefî'de 6 müezzin, makam-ı Şâfi'de 5 müezzin, makam-ı Maliki'de 2 müezzin, makam-ı Hanbeli'de 2 müezzinin ücreti	-	100 riyal kuruş
12.	Mimar Kasım Darülhadisî'nde tefsir, hadis ve benzeri aklî ve naklî ilimler konusunda görevli ücreti	20 Akçe	(7300 Akçe)
13.	Mimar Kasım Darülhadisî'nde haftada üç gün için müderris ücreti	(15 Akçe x 3 gün)	45 Akçe (7020 Akçe)
14.	Mimar Kasım Darülhadisî'nde her odadan bir öğrenciyi sabah namazından sonra Fatıha-i Şerif okuması karşılığında	2 Akçe	(730 Akçe)
15.	Mimar Kasım Darülhadisî'nde darülkurra şeyhine, haftada üç gün, 10 öğrenciyi Kur'an talimi yapması karşılığında günlük 10 akçe, öğrencilerin her biri için 1 akçe verilmesi	20 Akçe	(3020 Akçe)
16.	Mimar Kasım Darülhadisî'nde temizlik ve kapıcı ücreti	2 Akçe	(730 Akçe)
17.	İstanbul, İbrahim Paşa Camii'ndeki vaiz ücreti	10 Akçe	(3650 Akçe)
18.	Arnavutluk, Grameç'teki caminin imam hatip ücreti	10 Akçe	(3650 Akçe)
19.	Arnavutluk, Grameç'deki imamın sabah namazında Yasin Suresi, ikindi namazında Nisa Suresi, yatsı namazında Mülk Suresi tilavet etmesi karşılığında	12 Akçe	(4380 Akçe)
20.	Arnavutluk, Grameç'deki caminin müezzin ücreti	5 Akçe	(1825 Akçe)
21.	Arnavutluk, Grameç'deki müezzinin Hz. Muhammed, dörd halife, gaziler sultanı ve padişah için hayır dua etmesi karşılığında	2 Akçe	(730 Akçe)
22.	Arnavutluk, Grameç'deki müezzine ... okuması karşılığında	1 Akçe	(365 Akçe)
23.	Arnavutluk, Grameç'de caminin temizliği için	3 Akçe	(1095 Akçe)
24.	Arnavutluk, Grameç Külliyesi'nde mum, zeytinyağı, hasır giderleri için	-	(1080 Akçe)
25.	Arnavutluk, Grameç'deki hamamın külhanında kullanılmak üzere odun için	-	(5000 Akçe)
26.	Arnavutluk, Grameç'deki hamamda tellak ücreti	2,5 Akçe	(912,5 Akçe)
27.	Arnavutluk, Grameç'deki hamamda külhancı ücreti	2,5 Akçe	(912,5 Akçe)
Vakfın Ulaşılabilen Yıllık Görevli Giderleri Toplamı: 55.170 Akçe + 100 Riyal Kuruş			

1.	Kadıçeşme’de Karakız Mahallesi’nde bir yönüyle merhum Abdülkerim Efendi varisleri mülküne komşu, bir yönüyle merhum Samsunizade Vakfı mülkü, bir yandan mescid-i şerif binası, bir yönüyle ana yol ile sınırlandırılmış arsanın Haremeyn-i Şerif-i Vakfı’na mukataası	-	?
2.	Fatih’in Karaman semtinde bir yanı merhum Ferruh Kethuda Vakfı, bir yönüyle Fatıma Hatun Vakfı ve bir yönüyle de ana yol ile sınırlı arsanın Ayasofya-ı Kebir Vakfı’na yıllık mukataası	-	(360 Akçe)
3.	Anılan Han’a bitişik kible yönünde bulunan arsanın Ayasofya Vakfı’na yıllık mukataası	-	(460 Akçe)
4.	Fatih’in Karaman semtindeki Semerciler Sokağı’nda bir yönden Murat Beşe bin Abdullah mülkü, bir yönden Mehmed Beşe bin Abdullah mülkü ve iki yönden ana yol ile sınırlı arsanın Ayasofya-i Kebir Vakfı’na yıllık mukataası	-	(300 Akçe)
5.	Fatih, Karaman semtinde bir yönüyle Kasım Ağa vakfı, bir yönüyle Ayasofya Vakfı, bir yönüyle de anayol ile sınırlandırılmış, eni ve boyu toplam 276 zirâ arsa üzerinde kurulmuş olan 14 kemerli dükkânın, Ayasofya-i Kebir Vakfı’na yıllık mukataası	-	(600 Akçe)
6.	Bir yönüyle Kasım Ağa konağı, bir yönüyle Ekincizade Ahmed Paşa Vakfı, bir yönüyle çıkmaz sokak ve bir yönüyle de ana yol ile sınırlı arsanın birinci el Hamza Vakfı’na yıllık mukataası	-	(1000 Akçe)
7.	Çiniciler Sokağı’nda bir yönden Hisar duvarı, bir yönden Hocaefendi Taşhanesi, bir yönden Tuz Kulesi olarak bilinen hisarla, bir yönden anayol ile sınırlı ve boyu 28 zirâ, eni 14 zirâ olmak üzere toplamda 392 zirâ arsanın Ayasofya-i Kebir Vakfı’na yıllık mukataası	-	(90 Akçe)
8.	Gümülcine Kazası’na bağlı Eğrican adlı karyede Kasım Ağa tarafından inşa edilen 7 kemerli, 150 zirâ uzunluğundaki köprü, iki taraftan olan kaldırımlar, Eğrican Köprüsü yakınında dükkânlar, oda ve hanı kapsayan arsanın merhum Ali Kuşçu Vakfı’na yıllık mukataası	-	(300 Akçe)
9.	Hasbahçe’nin bostancı odalarının odun ücreti		(5000 Riyal Kuruş)
Vakfın Ulaşılabilen Yıllık Mukataa Giderleri Toplamı: 3110 Akçe + 5000 Riyal Kuruş			

		Günlük	Yıllık
1-	Medine’de Mescid-i Nebevi’deki müezzin ve mescidler için	-	100 Kuruş
2-	İstanbul’daki Hacılar için	-	5 Kuruş
Vakfın Ulaşılabilen Yıllık Bağış Giderleri Toplamı:			105 Kuruş

5. Mimar Kasım Ağa’nın Başmimarlık Sürecinde Balkanlar ve İstanbul’da İnşa Edilen Mimari Eserler

Kasım Ağa’nın imar faaliyetleri, kökeninin dayandığı Balkanlarda, özellikle

Arnavutluk'un Berat şehrinde yoğunlaşmıştır. Berat'ta inşa edildiği vakfiyesinde kaydedilen yedi çeşmenin ikisinden Evliya Çelebi de söz etmiş ve bu çeşmelerden birinin kitabesini aktarmıştır.⁶⁴ Evliya Çelebi tarafından bu çeşmenin yanı sıra (Arnavutluk) Saraçhanebaşı'nda aynı tarihli bir başka çeşmesinin yer aldığı da belirtilmiştir.⁶⁵ Kasım Ağa, aynı şehirde suyolları inşa ettiği gibi,⁶⁶ Berat'ı, Korçë/Görice, Elbasan/İlbasan ve Ohri'ye bağlayan Orta Çağ güzergâhlarını da elden geçirmiştir. Ayrıca Balkanlardaki Grameç ve Günzel'de çeşmeler ile birlikte, Uyvar ve Eğrican'da hanlar, Eğrican'da köprü ve kaldırımlar inşa etmiştir.

Kasım Ağa'nın Arnavutluk'ta günümüze ulaşan önemli eseri Kasabashi Köprüsü'dür.⁶⁷ Berat'a bağlı Çorovodës/Çorovoda'da, Osum Nehri üzerinde yer alan bu köprü, ortadaki büyük, iki yanlardaki küçük olmak üzere üç kemerlidir. Ortadaki büyük sivri kemer, bir kıyıdan diğerine uzatılmış, büyük göz ile küçük gözler arasındaki ayakların üzerinde ayrıca boşaltma gözleri açılmıştır. Bunun dışında doğum yeri Arnavutluk, Grameç'teki külliyesi ve İstanbul, Şehzadebaşı'ndaki dârülhadisi⁶⁸ günümüze ulaşamamıştır.

Kasım Ağa'nın başmimarlığı döneminde İstanbul'da inşa edilen çeşitli türdeki yapılar arasında kitabesine göre H 1044/ M 1634-1635 tarihinde inşa edilen ve 17. yüzyılın kapsamlı külliyelerinden biri olan Bayram Paşa Külliyesi sayılmaktadır (G. 4).⁶⁹ Ardından H 1049/ M 1639-1640 tarihinde Üsküdar Sarayı'ndaki Baltacılar odası, Kasım Ağa eliyle onarım görmüştür.⁷⁰ Kitabesine göre H 1050/ M 1640 yılına tarihlenen Üsküdar'daki Çinili Külliyesi⁷¹, yine Kasım Ağa'nın başmimarlığına rastlamaktadır (G. 5).

Kasım Ağa'nın başmimarlığı döneminde özellikle Topkapı Sarayı'nda yoğun bir imar faaliyeti yaşanmıştır. Bu dönemde H 1050/M 1640-1641 tarihli İftariye Kameriyesi, H 1045/ M 1635 yılında Revan Köşkü ve H 1048/M 1638 yılında Bağdat Köşkü⁷²

64 Uzkurlu Hamamı önünde yol aşırı olarak yer alan ve lacivert çini üzerine beyaz celi hatla işlenen kitabe metni şöyle kaydedilmiştir:

*Kasım Ağa reis-i mi' mârân
Yaptı bir hayr kim gören ide reşk
Hak kabûl eyleye çün oldu tamâm
Bin elli dört içinde çeşmei senk 1054/1644.
Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 8: 289.*

65 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 8: 289.

66 Sülejman Dashi, *Fjalor Enciklopedik Shqiptar* (Tiran: y.y. 2008), 101.

67 Alfred Frashëri ve Neki Frashëri, *Frashëri Në Historinë E Shqipërisë* (Tiran: PrintAL, 2014), 387.

68 Detaylı bilgi için bk. Aysu Ateş, "Şehzadebaşı'nda Mimar Kasım Ağa Dârülhadisi," 1395-1413.

69 Kumbaracılar, "Türk Mimarları," 60; Zeynep Nayır, "Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmed Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)" (Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1975), 178-179.

70 Orgun, "Hassa Mimarları," 337.

71 Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Çinili Külliye," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 519-522.

72 Yapının, Kasım Ağa tarafından inşa edildiği öne sürülmekle birlikte, mimarının Kasım Ağa veya Hasan Ağa'dan hangisi olduğu belli değildir. Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar* (İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, 1969), 1: 187, 301; Refik, *Türk Mimarları*, 102. Ayrıca yapı hakkında bk. Hasan Fırat

(G. 6), H 1049-1050/M 1640 yılında Sünnet Odası inşa edilmiştir. Topkapı Sarayı'nın dış bahçesinde yer alan ve H 1 Şaban 1052/M 25 Ekim 1642 yılında yeniden inşa edilen Sepetçiler Köşkü'nün de Kasım Ağa tarafından inşa edildiği öne sürülmektedir.⁷³

G. 4: Bayram Paşa Külliyesi (Aysu Ateş, 2021)

G. 5: Çinili Külliyesi (Aysu Ateş, 2021)

Diker, "Topkapı Sarayında Revan ve Bağdat Köşkleri" (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2000).

73 Mayer, *Islamic Architects*, 114; Emre, "Ahmet Refik'in Türk Mimarları Adlı Eseri Hakkında," 11; Kemalettin, "Mimar Koca Kasım Ali", 150; Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 342- 346.

G. 6: Topkapı Sarayı'nda Bağdat Köşkü (Aysu Ateş, 2021)

Ayasofya'nın bitişiğindeki M 1639 yılında vaftizhaneden türbeye dönüştürülen, I. Mustafa veya daha çok tanınan ismiyle İbrahim Türbesi, Hasan Ağa veya Kasım Ağa'nın başmimarlık döneminde inşa edilmiştir. Ardından 1640 ve 1650 yılı dolaylarında inşa edildiği düşünülen Valide Hanın⁷⁴, Kasım Ağa'nın eseri olma ihtimali söz konusu olup bu tarihlerde mimarbaşılığın Mustafa Ağa ve Kasım Ağa arasında değişkenlik gösterdiği hatırlanmalıdır.

Mimar Kasım Ağa'nın yakın dostu Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın yapılarında da çalışmış olma ihtimali vardır. Bu yapılar arasında, Karaköy'de Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii, Yelkenciler Hanı ve Divanyolu'nda H 1051/M 1641-1642 tarihli Kemankeş Kara Mustafa Paşa Külliyesi⁷⁵ sayılabilir.

Kasım Ağa'nın görev aldığı yapılara dair en ilginç görüşlerden biri ise Yeni Camii'nde çalışmış olduğunun öne sürülmesidir. A. Kemalettin tarafından bir vakıf kaydına göre Kasım Ağa'nın Yeni Camii'nde çalışmış olduğu belirtilmiştir (G. 7).⁷⁶

74 Semavi Eyice, "Büyük Valide Hanı," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. VI (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 516-517.

75 Hüseyin Efendi Ayvansarâyî, Ali Sâtr' Efendi ve Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi' İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mâri Yapılar*, haz. Ahmet Nezih Galitekin (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 245; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yok Olan Bir Yapı: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Külliyesi," *Yıldız Demiriz Armağanı* (İstanbul: Simurg Yayınları, 2001), 33-39.

76 A. Kemalettin, "Mimar Koca Kasım Ali", 147, 150. Mayer, *Islamic Architects*, 114. Ayrıca Yeni Camii'nin inşası sırasında meyhanelerin inşasına ruhsat verilmesi sebebiyle Kasım Ağa katledildiğinden yapının Mustafa Ağa tarafından tamamlandığı belirtilmektedir. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, 3-4: 147.

Yapının ilk inşa aşamasında mutemet olarak görevlendirilen Kasım Ağa'dan bahsedilmiştir.⁷⁷ Diğer taraftan kadı sicillerinde H 17 Şevval 1072/M 5 Haziran 1662 tarihli bir kayıta⁷⁸ Kasım Ağa'dan *merhum ve mimar-ı sani* olarak söz edilmiştir. Yeni Cami'nin ikinci inşaat aşamasının devam ettiği 1662 yılında hayatta olmadığını gösteren bu belgede, mimar-ı sani olarak anılması, bu düşünceye sebebiyet vermiş olabilir.

G. 7: Yeni Cami (Aysu Ateş, 2022)

Sonuç

Sanat ve siyasetin iç içe geçtiği 17. yüzyılın mimarlık ortamında değişen mimar kimliği, Kasım Ağa'nın yaşamı özelinde açıkça izlenebilmektedir. Sadrazamlar, valide sultanlar ve padişah hocası gibi siyasi kişilikler ile yakın ilişkisi ve siyasetteki dolaylı etkinliği sebebiyle *Naîmâ Tarihi* başta olmak üzere çağın Osmanlı kroniklerinde geniş yer bulan Kasım Ağa'nın yaşamına, Osmanlı arşiv belgeleri, vakayinamelerdeki anlatımlar ve günümüze ulaşan vakfiyesi dolayısıyla yakından tanıklık edilebilmektedir.

Yaşamı boyunca mimarlığın yanı sıra siyasetle ilgilenmekten geri durmayan Kasım Ağa, çağın güçlü kadın sultanları ile yakınlık kurmak istemiş, ilk olarak Valide Kösem Sultan'ın kethüdası olabilmek için girişimde bulunmuş, ardından Valide Hatice Turhan Sultan'ın kethüdası olmuştur. 1651 yılında başlayan kethüdalık sürecinde devlet meselelerinde arka planda etkili olmaya başlamış ve siyasi fikirleri dolayısıyla yakın olduğu isimler kadar güçlü devlet adamlarını da karşısına almıştır. Defalarca sürgün

77 Ahmet Refik, *Türk Mimarları*, 68-69.

78 *İstanbul Kadı Sicilleri*, 51 *İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil*, 495.

edilen ve katledilmek dahi istenen Kasım Ağa, saraydan uzaklaştırılmasına karşın siyasi mücadelelerden vazgeçmemiş, sonunda yakın dostu Köprülü Mehmed Paşa'yı sadarete getirtmiştir. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın siyasi başarıları, Kasım Ağa'nın bu ısrarında haksız olmadığını göstermiştir.

Siyasi yönü bu denli kuvvetli olan bir mimarbaşı figürü, nüfuzu sebebiyle zamanla edindiği maddi güç çerçevesinde kendi adına vakıf kurmuş ve başkent İstanbul başta olmak üzere kökeninin dayandığı Balkanlarda çeşitli türde yapılar inşa ettirerek çağın önemli mimar-banilerinden biri olmuştur. Kasım Ağa'nın Balkanlardaki imar faaliyetleri ağırlıklı olarak Arnavutluk'a bağlı Berat ve karyelerinde, Elbasan/İlbasan'da ve birkaç Balkan şehrinde yoğunlaşmaktadır. Anılan bölgelerde kendi adına cami merkezli külliye, çeşmeler, köprü, hamam, han ve dükkânlar inşa ettirmesinin yanı sıra vakfiyesinde çok sayıda çiftlik, bahçe, değirmen, tarla ve araziler kayıtlıdır. Buna ilaveten Berat'ta su yolları inşa ettirmesi ve aynı şehri Korçë/Görice, Elbasan/İlbasan ve Ohër/Ohri'ye bağlayan Orta Çağ güzergâhlarını elden geçirmesi, kökeninin dayandığı bu bölgeye özel bir ilgisinin olduğunu göstermektedir.

Kasım Ağa'nın İstanbul'daki yapıları ve çeşitli arazileri, Avrupa Yakası'nda bugünkü Fatih'e bağlı bölgeler içinde Karaman, Hoşkadem, Molla Hüsrev mahallelerinde, Cibali, Eğrikapı ve Unkapanı semtlerinde yoğunlaşmış, anılan bölgelerde darülhadis, çok sayıda konak, kiralık oda ve dükkân kaydedilmiştir. Anadolu Yakası'ndaki Üsküdar'da ise arazileri üzerinde dükkânları, bahçeleri ve mahzeni olduğu belirtilmiştir.

Kasım Ağa'nın kendi adına inşa ettirdiği çeşitli türdeki yapıları arasında Arnavutluk, Grameç'teki külliyesi ve İstanbul, Şehzadebaşı yakınlarındaki darülhadisi öne çıkmaktadır. Kasım Ağa'nın doğum yerindeki ve yaşadığı şehirdeki yapı türü seçiminde, memleketine hizmet etme arzusunun yanında ağırlıklı olarak başkentte hissedilen mimari adabın etkisi büyüktür. İstanbul'da anıtsal yapı etkinliğinin oldukça durgun geçtiği 17. yüzyılda, banileri sultan ve valide sultan olan yalnızca iki anıtsal külliye inşa edilebilmiştir. Sultan Ahmed ve Yeni Cami külliyesi dışında, genellikle sadrazamlar tarafından inşa edilen Divanyolu üzerindeki medrese merkezli külliyelerin boyutlarında da küçülmeler yaşanmıştır. Dolayısıyla banilerin hiyerarşik konumları gereği bir mimar tarafından inşa edilen yapının boyutunun ve şehir içindeki konumunun sultan ya da sadrazam yapılarıyla rekabet edebilmesi mümkün değildir.⁷⁹ Bu sebeple Kasım Ağa, başkentte kendi adına bir darülhadis inşa ettirmiş iken, doğum yeri Grameç'te cami merkezli bir külliye inşa edebilmiştir.

Kasım Ağa'nın vakfiyesinde kayıtlı olan yapılarının büyük çoğunluğu günümü-

79 Bu konuda bk. Aysu Ateş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimar-Baniler," 3. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatı Kongresi Özet Kitabı* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2022), 68-69. Aysu Ateş, "Sinan'ı Vakfiyesinden Okumak," *Mimar Sinan*, haz. Mustafa Çağhan Keskin (İstanbul: İBB Yayınları, 2023), 36-69.

ze ulaşamamıştır. Günümüze gelememiş olsa dahi yaşadığı dönemde yoğun imar faaliyetlerinde bulunan Kasım Ağa'nın Balkanlarda geniş bir coğrafyaya yayılan, Anadolu'da ise başkent ile sınırlı kalan yapılarının tespiti, genellikle devrin saray bürokrasisinde anılan mimarın farklı bir yönü olan banî kimliğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak sanat ve siyaset ilişkileri çerçevesinde Kasım Ağa'nın yaşamının çok yönlü olarak incelendiği çalışmada, siyasete ilgisinin ve banî kimliğinin öne çıktığını söylemek mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Afyoncu, Erhan ve Uğur Demir. *Turhan Sultan*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.
- Afyoncu, Fatma. *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Ahmet Refik. *Türk Mimarları*. İstanbul: Sander Yayınları, 1977.
- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1986.
- Ateş, Aysu. "17. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı'nın Arka Planı: Başmimar-Bânî-Yapı İlişkisi." Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2022.
- Ateş, Aysu. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimar-Bâniler." 3. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Özet Kitabı*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2022, 68-69.
- Ateş, Aysu. "Şehzadebaşı'nda Mimar Kasım Ağa Dârülhadisi." *Sanat Tarihi Dergisi* 32 (2022): 1395-1413.
- Ateş, Aysu. "Maktûl Mimarbaşı Mustafa Ağa." *Sanat Tarihi Yıllığı* 32 (2023): 89-114.
- Ateş, Aysu. "Sinan'ı Vakfiyesinden Okumak." *Mimar Sinan*. Haz. Mustafa Çağhan Keskin. İstanbul: İBB Yayınları, 2023, 36-69.
- Behcetî İsmail Hakkı El-Üsküdarî. *Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar*. Haz. Bedi N. Şehsuvaroğlu. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1976.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Selim III (AE. SSLM.III) 386/22289, 20 Rebiülahir 1210 (3 Kasım 1795).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mustafa II (AE. SMST.II.) 25/2479, 29 Şevval 1114 (18 Mart 1703).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 1130/50, 13 Cemaziyelevvel 1059 (25 Mayıs 1649).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C.EV.) 312/15852, 29 Şaban 1257 (16 Ekim 1841).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C.EV.) 255/13036, 29 Zilhicce 1258 (31 Ocak 1843).

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Maarif (C. MF) 103/5149, 29 Muharrem 1174 (10 Eylül 1760).
- Çelebi, Evliya. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Kitap: İstanbul -Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-*. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve İbrahim Sezgin. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Çelebi, Evliya. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 5. Kitap: İstanbul -Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-*. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve İbrahim Sezgin. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Çelebi, Evliya. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 8. Kitap: İstanbul -Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-*. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve İbrahim Sezgin. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Çınar, Hüseyin ve Miyase Koyuncu Kaya. *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Kasım Ağa." *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. 2 İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, 17-18.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Çinili Külliye." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 519-522.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Yok Olan Bir Yapı: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Külliyesi." *Yıldız Demiriz Armağanı*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2001, 33-39.
- Dashi, Sülejman. *Fjalor Enciklopedik Shqiptar*. Tiran: yy. 2008.
- Derin, Fahri Çetin. "Abdurrahman Abdî Paşa Vekâyi'nâne'si Tahlil ve Metin Tenkidi." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2011.
- Diker, Hasan Fırat. "Topkapı Sarayında Revan ve Bağdat Köşkleri." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2000.
- Eldem, Sedat Hakkı. *Köşkler ve Kasırlar*. 1. Cilt. İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, 1969.
- Emre, Necmettin. "Ahmet Refik'in Türk Mimarları Adlı Eseri Hakkında." *Arkitekt* 01/73 (1937): 11-13.
- Eyice, Semavi. "Büyük Valide Han." *TDV İslam Ansiklopedisi*. 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, 516-517.
- Eyice, Semavi. "Mimar Kasım Hakkında." *Belleten* XLIII/ 172 (1979): 767-808.
- Frashëri, Alfred ve Neki Frashëri. *Frashëri Në Historinë E Shqipërisë*. Tiran: PrintAL, 2014.
- Hüseyin Efendi Ayvansarayî, Alî Sâtî 'Efendi, Süleymân Besîm Efendi. *Hadikatü'l-Cevâmî ' İstanbul Câmileri ve Diğer Dîni-Sivil Mi'mârî Yapılar*. Haz. Ahmet Nezih Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- İstanbul Kadı Sicilleri 49 Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064/M. 1652-1653)*. Ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş Yayınları, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb (Havâss-I Refîa) Mahkemesi 37 Numaralı Sicil(H. 1047/M. 1637-1638)*. Ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri, 51 İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/M. 1661-1663)* Ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019.
- Kahraman, Hüseyin. "Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları." Yüksek Lisans Tezi, Burdur Mehmet

- Âkif Ersoy Üniversitesi, 2019.
- Karaçay Türkal, Nazire. “Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/1654-7 Şubat 1695).” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Kemalettin, A. “Mimar Koca Kasım Ali.” *Arkitekt* 05/41(1934): 147-150.
- Keskin, Mustafa Çağhan. “Atik Sinan: Mitler ve Gerçekler Arasında Bir Osmanlı Mimarı.” *METU Journal of Faculty of Architecture* 39 (2022): 75-104.
- Keskin, Mustafa Çağhan. “‘üstâd ibni üstâd’: Erken Osmanlı Mimarlığında Babalar ve Oğullar.” *Sanat Tarihi Yıllığı* 32 (2023): 347-365.
- Kumbaracılar, İzzet. “Türk Mimarları.” *Arkitekt* 02/74(1937): 59-60.
- Mayer, Leo Aryeh. *Islamic Architects and their Works*. Cenevre: Imprimerie Albert Kundig, 1956.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. III. Cilt. Haz. Nuri Akbayar. Çev. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, III-IV. Haz. Neşet Çağatay. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Naîmâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na’îmâ (Ravzatü’l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri’l-Hâfikayn)*. Haz. Mehmet İpşirli, VI. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Naîmâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na’îmâ (Ravzatü’l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri’l-Hâfikayn)*. Haz. Mehmet İpşirli, V. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Naîmâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na’îmâ (Ravzatü’l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri’l-Hâfikayn)*. Haz. Mehmet İpşirli, IV. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Nayır, Zeynep. “Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmed Külliyesi ve Sonrası (1609-1690).” Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1975.
- Orgun, Zarf. “Hassa Mimarları.” *Arkitekt* 12/ 96 (1938): 333-342.
- Özgül, İbrahim. “Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi’nin Ravzatü’l Ebrâr adlı eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin.” Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2010.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKG.KK), Vakf-ı Cedit Defterleri (VKF. Cd.) 62, 29 Zilkade 1050 (12 Mart 1641).

